

OBSERVAȚII PRIVIND STRUCTURA URBANĂ A BUCUREȘTILOR LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVII-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

TEREZA SINIGALIA

Cu 20 de ani înaintea momentului pe care l-am ales ca dată de început a cercetării de față¹ — anii 1683—1684, reprezentați de terminarea Bisericii Doamnei și de primele lucrări la Hanul lui Șerban Vodă² — bine-cunoscutul Evlia Celebi scria: „... În vremea aceea (în 1659, T. S.) *pirjoliseam orașul București. De atunci pînă acum au trecut 5 ani; acesta a ajuns un oraș atît de frumos și de populat, încît este un fel de grădină de rai*”³. După ce relatează despre așezare, lipsa întăriturilor, aspectul Curții Domnești, despre „casele acoperite cu stuf sau șindrilă, joase și încăpătoare”, fiind „puține încăperi din piatră” (adică, din zidărie), despre numeroasele dughene construite deasupra pivnițelor în care fete frumoase vînd vin și alte băuturi, despre hanuri și vămii, autorul conchide: „În prezent, acesta (orașul) se construiește pe zi ce trece”⁴.

Merită reținută această din urmă afirmație a războinicului devenit călător, atît pentru valoarea observației în sine, cît și pentru un anume sens profetic, parcă, pe care îl conține. Confirmarea justității ei vine de la alți străini, care descriu Bucureștii în anii de vîrf ai intervalului de care ne ocupăm. Reverendul Chishull își întocmea „Jurnalul” în 1702, cînd, aflat în suita lordului Paget, poposea timp de 4 zile la Curtea lui Brîncoveanu⁵, iar fostul secretar domnesc Del Chiaro își publica *Istoria revoluțiilor moderne ale Valahiei* la Veneția, în 1718⁶.

Sobra descriere a englezului denotă un foarte ascuțit simț de observație și o remarcabilă putere de sinteză, fiind plină, în același timp, de detalii semnificative: „Bucureștii este un oraș întins și împrăștiat, de o factură foarte specială. Părțile marginase sînt foarte sărăcicioase, alcătuite din case avînd cea mai mare parte a lor sub pămînt, ca pivnițele noastre și fiind acoperite deasupra cu paie sau coajă de copac. Case mai bune sînt prin jurul palatului domnesc și sînt acoperite cu șindrilă frumoasă, cu zidurile clădite din piatră solidă și curțile și grădinile totdeauna foarte întinse, împrejmuite cu trunchiuri întregi de stejar așezate cît se poate de aproape unele de altele. Străzile parcă ar fi un pod neîntrerupt, fiind podite de la o margine la cealaltă

¹ Prezentul text reprezintă forma adaptată, în vederea tipăririi, a comunicării, cu același titlu, ținută la Institutul de Istoria Artei, în ziua de 20 dec. 1986. Sînt prezentate parte din rezultatele cercetării în vederea realizării lucrării. *Repertoriul arhitecturii de zid din Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, a cărei elaborare continuă. Ca o observație generală privitoare la acest studiu, trebuie menționat că foarte numeroasele trimiteri la documente nu epuizează, de fapt, exemplele pentru una și aceeași situație, dar că am preferat — din rațiuni de spațiu — de a da doar cite un singur exemplu pentru fiecare.

² Pisanția Bisericii Doamnei (N. Iorga, *Inscripții din bisericele României*, I, București, 1905, p. 277) dă ca an al terminării 1683; pentru han — v. G. Potra, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București, 1985, p. 35.

³ În *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, p. 709.

⁴ *Ibidem*, p. 716.

⁵ *Ibidem*, vol. VIII, București, 1983, p. 196—200.

⁶ Titlul lucrării originale este *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia... composta de Anton Maria del Chiaro Fiorentino*, în Veneția, MDCCXVIII, editată la noi de N. Iorga, în limba italiană, București, 1914.

cu dulapi masivi, lungi de 10 yarzi și lați de tot atîtea degete. Și această lucrare, oricît ar părea de costisitoare, a fost dusă mai departe printre toate clădirile orașului, pe o lungime de cîteva mile, socotindu-le împreună⁷. Priveliștea de departe a orașului, ca un întreg, e plăcută ochilor, datorită unor case ale boierilor, a palatului domnesc și a numărului mare de biserici și mănăstiri. Acestea sînt toate după același tipic, clădite cu îngrijire și înaltă turle în care sînt atîrnate clopote pe care le pomenesc aici fiind primele pe care le-am auzit de la sosirea mea în Turcia”⁸.

De la Del Chiaro, trăitor pe meleagurile noastre un număr bun de ani și aflat în miezul clocotitor al evenimentelor politice — „revoluțiile Valahiei” — ne-am fi așteptat la un tablou mai nuanțat al orașului de reședință al celor trei domni pe care i-a servit succesiv în calitate de secretar: Constantin Brîncoveanu, Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat. Este ciudat că ceea ce îl frapa întîi pe străinul aflat doar în trecere prin oraș îi determină și lui prima observație: străzile podite și gardurile din „trunchiuri groase de stejar, înalte de 6 pînă la 7 brațe și atît de bine încheiate între ele, că pot dura 30 pînă la 40 de ani. Amintiții stîlpi de stejar sînt numiți de români «bolovani»”⁹. El trece apoi la descrierea orașului, care este „de o formă aproape rotundă, întinderea sa e desigur foarte mare; dar numărul locuitorilor nu răspunde la mărimea orașului, deoarece casele sînt răzlețe și depărtate una de alta, avînd fiecare casă curtea ei cu bucătărie și grajd și, deosebit, grădina ei cu diferite pomi, ceea ce îi dă o înfățișare veselă și încîntătoare. [Însă] nu s-a întîmplat vreodată ca să aibă mai mult de 50.000 de locuitori...”. Întrucît „în privința arhitecturii (clădirilor mai de seamă) nu găsește nimic mai deosebit”, el trece destul de repede peste descrierea „palatului domnului — în întregime din piatră și cu scara de marmoră”, cu săli oficiale și apartamente private, menționînd „construirea unui mic palat frumos cu 8 încăperi”, clădit în cîteva luni de Ștefan Cantacuzino pentru Doamna sa, ca și grădina „destul de frumoasă, de formă pătrată și desenată după bunul gust italian”, sau foisorul lui Constantin Brîncoveanu, înconjurat de flori, ridicat „pentru a prînzî acolo și a se odihni după prînz în timpul verii”. Autorul trece apoi brusc la altceva: „Toate clădirile din Țara Românească au acoperișul de șindrilă, neobișnuindu-se țigla”. Nu face decît să menționeze trei mănăstiri mari și să afirme că sînt „vrednice de văzut două hanuri mari și frumoase”, cel al lui Șerban Vodă și cel de la Sf. Gheorghe Nou, dînd și o sumară descriere a acestui tip de construcție, cea care — completată cu amintirile, cu un secol și jumătate mai tîrzii, ale lui Ion Ghica¹⁰ — va intra invariabil în toate lucrările mai mari sau mai mărunte care se ocupă special sau doar amintesc prezența

⁷ Aceste artere podite se aflau numai în zonele centrale ale orașului și doar parțial în celelalte (V. planurile Ernst și Purcel, care marchează la aproape 100 de ani după Chishull această rețea stradală podită).

⁸ În *Călători străini...*, VIII, p. 199.

⁹ *Ibidem*, p. 372.

¹⁰ I. Ghica, *Opere alese*, București, 1957, II, p. 79.

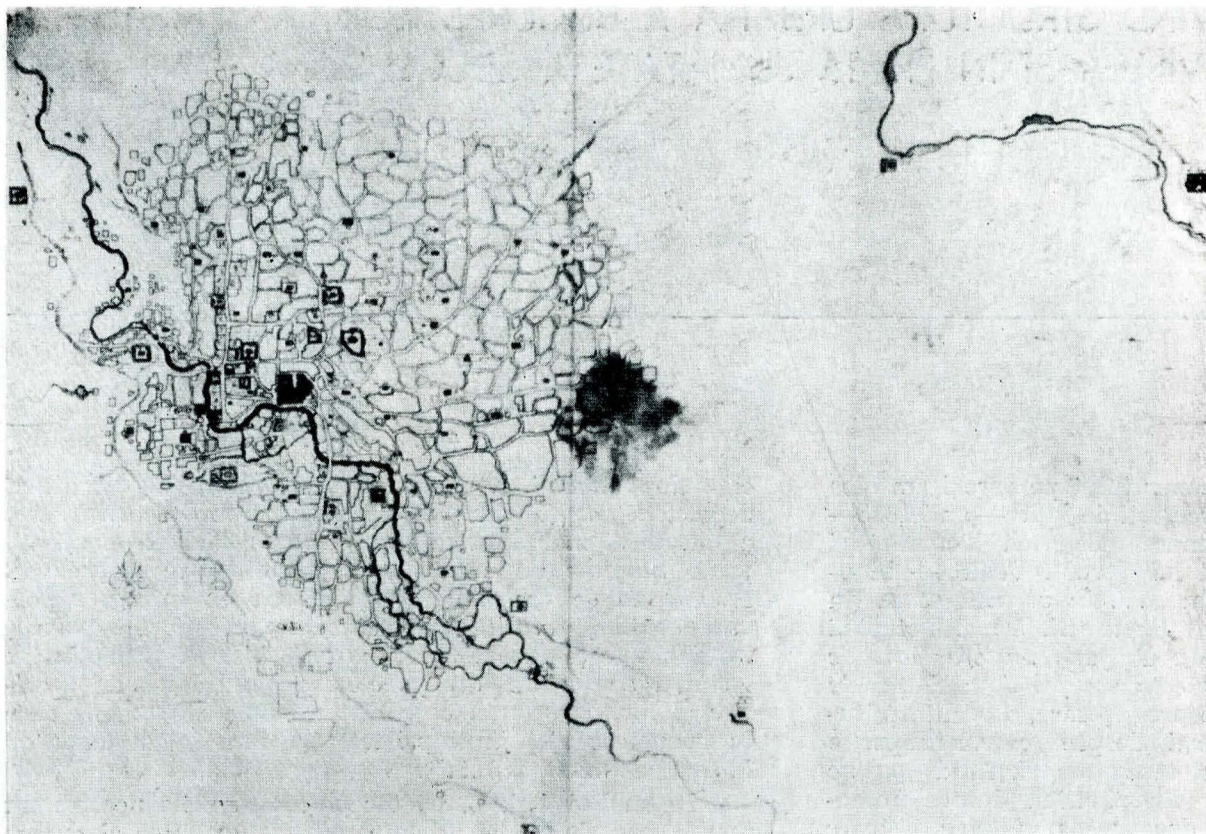

Fig. 1. Planul Bucureștilor ridicat în 1770, după I. Ionașcu.

acestui program arhitectural în Bucureștii secolelor XVII—XIX¹¹. O ultimă informație a lui Del Chiaro — prețioasă ca observație în sine și verificată prin coroborarea cu știri provenite din alte surse (documente, planuri ale orașului, săpături arheologice, desene mai târzii) — se referă la arhitectura locuințelor: „Toate casele boierești au un fel de pridvor sau foișor, cu o privire încântătoare jos în grădină”¹².

Un alt străin, Chesarie Dapontes, nu oferă nici măcar atât. În notele sale zilnice, el menționează, de pildă, o serie de calamități precum incendiul din oraș pornit, de la grajdurile mănăstirii Sf. Sava¹³, ori ciurma. Aflăm că domnul — Constantin Mavrocordat, al cărui secretar era — se retrăsese de frica ciumei în casele postelnicului Dumitrache¹⁴, dar numai alte surse fac posibilă identificarea acestuia cu o rudă a voievodului, Dumitrache Moruz¹⁵, nici o știre nepermițându-ne să îi localizăm casa. Secretarul era impresionat de ciurma care bîntuia și de „miracolul” trecerii flagelului¹⁶ dar nu găsește interesant să menționeze existența a două biserici de lemn în mahalalele mărginașe — cea de la Fintina Boului și cea purtînd numele sfîntului Visarion¹⁷. Ultima a fost ridicată, probabil după 1739¹⁸. El remarcă Sărin্দarul tot din pricina prezenței miraculosului¹⁹ și doar pentru mă-

¹¹ Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, II, București, 1965, p. 156; G. Potra, *op. cit.*, p. 28 ș. a.

¹² În *Călători străini...*, p. 377.

¹³ C. Dapontes, *Ephémérides daces*, ed. E. Legrand, Paris, 1880, II, p. 185—186 (la 27 februarie 1739), cu o statistică a locuințelor boierești afectate: „16 case de categoria I, 49 — de rangul II, 67 — de categoria III; 5 chilii de biserică, 40 scaune de carne, 9 prăvălii” ca și „eleganta biserică de la Colțea”.

¹⁴ *Ibidem*, p. 406 (sub data 4 dec. 1739).

¹⁵ E. Legrand, *Généalogie des Mavrocordato*, Paris, 1900, p. 19. Dumitrache Moruzi era soțul Sultanei, sora vitregă a lui Constantin Voievod.

¹⁶ C. Dapontes, *op. cit.*, p. 161—162 (sub data 18 nov. 1738).

¹⁷ Pisania pusă de vel vistiernicul Mihai Cantacuzino la biserică de zid terminată de el, în 1757, în mahalaua Fintina Boului, aflată lângă cea de lemn, care purta acest hram, păstrat și la cea nouă, deși dublat, conform uzanței vremii.

¹⁸ M. Turcu și C. Marinescu, *Biserica Sf. Visarion Vechi din București*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, IV, 1969, p. 279—281 — descoperirea unei biserici de lemn, sub cea actuală.

¹⁹ C. Dapontes, *Descripțiunea geografică a Daciei*, trad. C. Erbiceanu, „BOR”, 1890, p. 357.

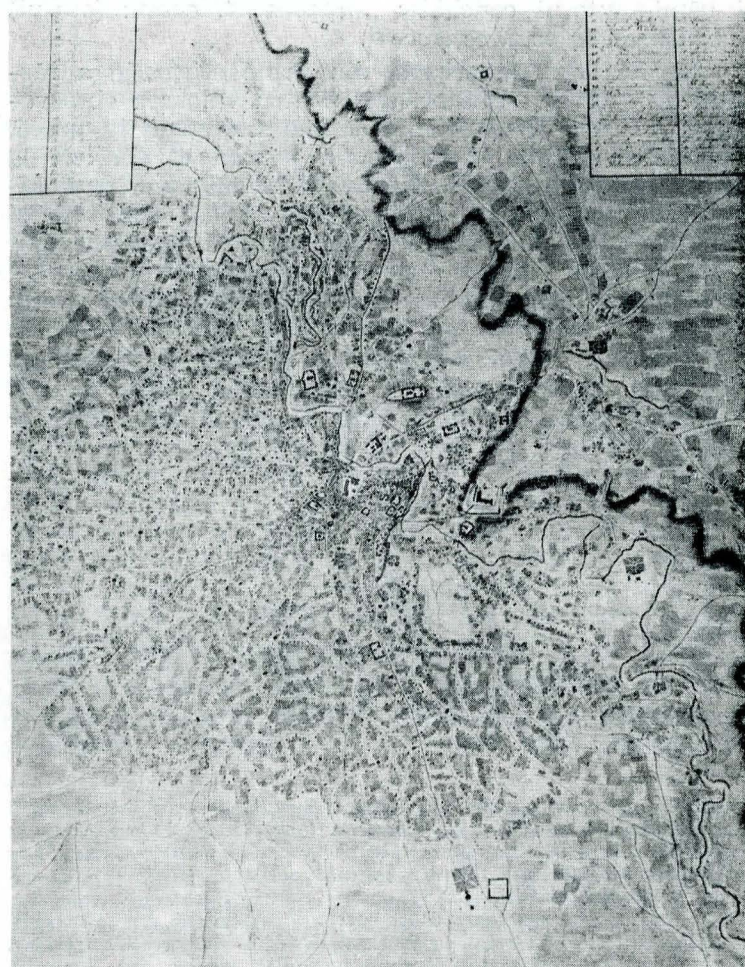

Fig. 2. Planul Purcel, ridicat în 1790—1791 (planșa este orientată sud / sus — nord / jos).

năstirea Colțea, în altă lucrare²⁰, ca și în una dintre „Ode” vădește admirație, situînd-o într-o prestigioasă companie: „Colțea din București, San Marco din Veneția, cu turnurile și orologiile, Pecerska din Kiev cu cele

²⁰ *Ibidem*: „[...] o mănăstire ce are un spital de obște și cu o clopotniță ce-i vrednică de văzut și care se numește Colțea [...]”.

Fig. 3. Planul Purcel — Zona centrală și cea de sud a Bucureștilor.

200 de moaște și clopotul cel mare din Petersburg sînt demne de văzut²¹. Clopotnița ctitoriei lui Mihail Cantacuzino spătarul este amintită indirect și de misionarul franciscan Blasius Kleiner, în 1761. Prezența acesteia îi folosește pentru a evalua întinderea orașului, care „este așa de mare, încît dacă un om s-ar urca în turnul din mijlocul său (Turnul Colței), cu greu ar putea să vadă de la un capăt la altul²². Acest personaj, căruia îi datorăm prima listă completă a bisericilor bucureștene²³, remarcă și el ulițele podite, „locuințele, care, dacă lași la o parte Curtea domnească, casele boierești sau una-două case de negustori, sînt destul de neînsemnate, căci casele sînt mici, îngrămădite, făcute simplu pe dinăuntru și împodobite pe dinafară“. El găsește trei lucruri demne de văzut în oraș: 1. diversitatea de neamuri și de limbi vorbite; 2. bogăția, care face ca, „pe cît acest oraș este întrecut în frumusețe de altele, pe atît le întrece el în bogăție“; 3. numărul foarte mare de biserici — dintre care cea mai frumoasă i se pare a fi Sf. Gheorghe —, „mulțimea uimitoare a clerului“, cele „20.000 de du-ghe“²⁴ (cifră, desigur, exagerată).

După cum lesne s-a putut remarca din înlănțuirea de citate — prezentată doar aparent cu rol introductiv, fiind, în realitate, o intrare în însăși substanța lucrării —, dincolo de tehnica relativ asemănătoare a alcătuirii descrierilor, o serie de observații — aproape sigur independent făcute — le sînt comune, din compararea lor rezultînd o anume imagine a orașului, care — datorită repetării de către oameni diferiți, care l-au receptat în momente diferite — poate fi investită cu o doză destul de mare de obiectivitate și de credibilitate.

²¹ C. Dapontes, *Canon cuprinzător de multe lucruri excelente dintre cele cunoscute în orașe, insule, popoare și animale, oda „Coconii cei...“*, trad. C. Erbiceanu, în „BOR“, 1890, p. 364.

²² P. Simionescu, P. Cernovodeanu, *Cetatea de Scaun a Bucureștilor*, București, 1976, relatarea misionarului Blasius Kleiner, p. 61.

²³ *Ibidem*, p. 62, nota 116.

²⁴ *Ibidem*, p. 61.

Dar, veridicitatea și autenticitatea acestei imagini — dincolo de rezultanta comparativă a descrierilor disparate și a memoriilor, prin forța împrejurărilor subiective și lacunare — sînt confirmate și de alte categorii de surse. Ani în șir, cercetători independenți²⁵ sau grupuri de autori²⁶ s-au străduit să aducă la lumină to-muri de documente cu referire directă la București, sau, nu rareori, doar serii de acte și hrisoave privitoare la un aspect sau altul din istoria orașului, a edificiilor sau a locuitorilor săi²⁷.

Ce poate însemna acest fond publicat și ce reprezintă încă atîtea documente, care își așteaptă paleograful specializat și istoricul avizat, am încercat, măcar în mică măsură, să demonstrez prin elaborarea *Repertoriului de arhitectură bucureșteană de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și din prima jumătate a celui următor*²⁸.

Sutele de documente analizate sistematic sînt în măsură să completeze imaginea despre oraș așa cum s-a conturat din descrierile amintite mai sus. În marea lor majoritate, acestea sînt acte de proprietate, fie strict particulare, fie purtînd girul oficialității sau emanînd direct de la aceasta: cancelaria domnească, Divanul sau diferite compartimente ale acestuia, instituția eclesias-tică etc.

În elaborarea Repertoriului arhitecturii de epocă am recurs masiv la aceste surse documentare, întrucît, pen-tru a aduce ceva nou în completarea imaginii despre oraș

²⁵ G. Potra, *Documente privilegiate la istoria orașului București (1594—1821)*, București, 1961, (în continuare, *Potra I*); idem, *Documente privi-toare la istoria orașului București (1634—1800)*, București, 1982 (în conti-nuare, *Potra II*).

²⁶ Fl. Georgescu, P. Cernovodeanu, Ioana Cristache-Panait, *Docu-mente privilegiate la istoria orașului București*, Muzeul de Istorie a Orașului București, București, 1960 (în continuare, *Documente București*).

²⁷ Răspîndite în foarte numeroase lucrări mai vechi, sau mai noi, periodice, monografii, lucrări tematice etc., acestea au îmbogățit într-o foarte mare măsură *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, publicat de N. Stoicescu în 1961, care ar merita să fie reac-tualizat.

²⁸ Vezi supra, nota 1.

și monumentele sale, trebuie renunțat pentru început la stereotipa fișă descriptiv-analitică, care se mulțumește, adesea, să transcrie informații transmise din generație în generație, dobândind, astfel, girul autenticității prin invocarea prestigiului autorității²⁹. Apelul direct la surse apare, în acest caz, ca indispensabil, iar rezultatele, chiar dacă obiectiv, la prima vedere, nu par prea însemnate, aruncă o lumină nouă asupra orașului București aflat în zorii epocii moderne.

Două idei majore s-au conturat dintru început în acest demers și de aceea le-am urmărit în mod sistematic. Prima se referă la faptul că, monumentele — câte există astăzi, ca și cele dispărute în timp — nu au fost construite fără a avea o anume relație dublă cu mediul bucureștean în care apăruseră. Aspectul dual — biunivoc, chiar — al acestei relații se concretizează, pe de o parte, în legătură cu trecutul istoric și artistic al orașului și, uneori, pe un plan mai larg — când este vorba de edificii programatic reprezentative³⁰ — cu chiar trecutul Țării Românești, iar pe de alta, cu LOCUL, *stricto sensu*, pe care au fost înălțate, pe o proprietate particulară sau în mijlocul unei aglomerări de locuințe, deci direct cu mediul topografic și social din care au crescut și pe care, într-un fel sau altul, erau chemate să îl deservească și să îl reprezinte.

La prima vedere, ceea ce am spus aici ar putea părea un truism al metodologiei cercetării științifice în domeniu, dar ideea, aplicată la studiul a mai bine de 100 de edificii și având la bază consultarea a aproape 1000 de documente, schimbă puțin optica despre ceea ce se consideră, în genere, principiu elementar în abordarea monumentelor. Această primă idee m-a condus, deci, la cea de-a doua: necesitatea cunoașterii mai aprofundate a acestui mediu, în fapt, cunoașterea ambianței construite a ceea ce denumim de regulă Monument demn să figureze într-un repertoriu. Urmind acest demers mental, am ajuns — în mod normal — la construcțiile „lipsite de interes arhitectonic” ale lui Del Chiaro³¹ și nu doar la casele „de piatră” cu foișor și grădini ale marilor boieri³², ci și la casele mici, îngrămadite sau, dimpotrivă, răzlețe, semiîngropate „ca pivnițele” din Anglia lui Chishull³³, la acea arhitectură despre care s-a considerat, în genere, că nici nu prea merită acest nobil nume și ca atare — cu rare excepții³⁴ — nu e demnă să figureze în lucrările de sinteză, nici măcar la capitolul-cenușăreasă al fundalului pe care se înalță marile edificii: palatele domnești și casele boierești, mănăstirile și bisericile reprezentative.

Două tipuri de surse mi-au facilitat această încercare: deja amintitele sute de documente, pe de o parte, iar pe de alta, atenta examinare a planurilor Bucureștilor (fig. 1, 2), ridicate — ce e drept — de abia în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, deci dincolo de limita superioară de timp a intervalului pe care mi

Fig. 4 — Planul Purcel — Zona centrală și cea de nord a Bucureștilor.

I-am propus pentru studiul inițial (deceniul 1750—1760). Chiar și așa, încercarea s-a dovedit fructuoasă, întrucât, din coroborarea știrilor provenite din cele două tipuri de surse cu datele rezultate din săpăturile arheologice sau cu informațiile provenite din literatura de specialitate³⁵ (pe cât posibil, acestea din urmă atent verificate), imaginea orașului-capitală a Țării Românești se completează cu noi și nuanțate fațete.

Un prim rezultat al cercetării — poate mai sărac deocamdată, dar nu întru totul lipsit de semnificație din punct de vedere al câștigului de cunoaștere — privește aspectul clădirilor orașului sub raport arhitectonic strict. Sint confirmate astfel descrierile călătorilor, care amintesc global existența locuințelor marii boierimii, construite în realitate din cărămidă, deși denumirea curentă în documentele strict contemporane³⁶ — și întâlnită și la călători³⁷, fiind preluată de la informatorii locali — este de „case de piatră”.

Cercetînd documentele și confruntîndu-le cu planurile generale ale orașului³⁸, constatăm că asemenea case nu erau rare, ci dimpotrivă, destul de numeroase, iar

³⁵ Vezi supra, nota 27.

³⁶ Într-un act din 1749 oct. 4, se spune că Radu, fiul lui Constantin Băleanu biv vel comis, „i-au dat domnealui Herescului / Constantin Herescu biv vel vistiernic / aceste case de piatră” din mahalaua Aga Niță (Potra I, doc. 307, p. 402).

³⁷ „Palatul domnului, în întregime din piatră și cu scara de marmoră” în *Călători străini...*, VIII, p. 373.

³⁸ Primul plan cunoscut al orașului este cel din 1770 (Vezi infra, nota 45), pe care l-am folosit intens în această lucrare, comparativ cu cele ridicate de ofițerii austrieci Ernst și Purcel, după ocuparea Bucureștilor de către prințul de Saxa — Coburg, în 1789 (Vezi infra, notele 56—57).

²⁹ Venerabilele lucrări ale lui G. Ionescu — Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1898; G. D. Florescu, *Din vechiul București*, București, 1937; N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939, sau edițiile repetate ale *Istoriei Bucureștilor* de C. C. Giurescu, București, 1969, 1979, 1982 nu și-au pierdut actualitatea, dar orașul își așteaptă încă istoricul care să topească într-o vastă lucrare științifică imensul material documentar și faptic adunat în ultimele decenii.

³⁰ De pildă, modelul Bisericii Episcopale din Curtea de Argeș, ridicată de Neagoe Basarab, de plan triconc cu pronaos supralărgit, a fost reluat la o serie de edificii bucureștene din secolele XVII—XVIII, la biserică de mănăstire (Sf. Troiță — Radu Vodă, Mitropolia, Cotroceni, Sf. Gheorghe, Văcărești), ca și, în parte — cu importante modificări de structură — la ctitorii mici din secolul al XVIII-lea.

³¹ Vezi supra, nota 9.

³² Vezi supra, nota 12.

³³ Vezi supra, nota 5.

³⁴ În tratatul prof. Gr. Ionescu sint menționate două case de tipul celor „clădite în mai toate ținuturile țării pentru boieriași, negustori și țirgovești [...] ne înfățișează forme prețioase de pronunțat caracter tradițional, realizate prin prelucrarea acelorasi elemente ale vechii case țărănești...” Cele două case analizate sint cele din str. Mircea Vodă nr. 53 și respectiv Șerban Vodă nr. 33 (Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 361, 363—365).

Fig. 5. Planul Purcel - Zona din jurul Curții Domnești, Podul Mogoșoaiei, Podul Tîrgului din Afară - cu zona comercială, mahalalele Prundul și Arhimandritul.

răspîndirea și, mai cu seamă, identificarea lor, constituie o problemă pasionantă. Urmărirea pe cît posibilă a actelor privitoare la una și aceeași proprietate oferă uneori posibilitatea de a stabili, în mare, și evoluția ansamblului arhitectonic. Este foarte puțin probabil să se fi dărîmat „case de piatră” sau chiar „pivnițe de piatră”³⁹, (adesea deosebite de „pivnița” independentă, uneori de lemn, aflată în curte⁴⁰), în scopul ridicării de edificii în întregime noi. Era mai logic, pentru epocă, — și săpăturile arheologice din cîteva puncte ale Capitalei, unde au fost dezvelite în suprafață vestigiile unor mari ansambluri boierești (Casa Cantacuzino-Dudescu din fosta mahala a Arhimandritului⁴¹, casa din str. actuală Mihai Vodă⁴²) sau acolo unde s-au putut face observații fugare pe șantierele de construcții (ca în zona de la nord de biserica Domnița Bălașa⁴³) o confirmă, — ca, de regulă, atunci cînd se pune problema amplificării unei case, să se procedeze prin adîncirea de spații noi. Aspectul beciurilor — căci, în genere, doar acestea s-au conservat fragmentar — apare ca un conglomerat de încăperi, care păstrează anumite trăsături stilistice (compartimentare interioară, tipuri de boltire, goluri), permițînd, cel puțin cu aproximație, încadrarea cronologică a fazelor construcției⁴⁴.

Cel mai vechi plan al orașului — pe care îl cunoaștem — este cel din 1770, ridicat de un ofițer din armata rusă și publicat de prof. Ion Ionașcu în 1959⁴⁵

(fig. 1). Pe acesta este indicată, pentru un număr destul de mare de case boierești, schița conturului locuinței (fig. 1). Dintre acestea, unele poartă o denumire exactă în principiu în chiar legenda care însoțește planul (casa Cantacuzino-Dudescu deja amintită, casele Slătineanu și Ghica de pe Podul Mogoșoaiei, o casă Cornescu aflată pe locul Bibliotecii Centrale de Stat de azi — posibil cea numită în planul Purcel „casa Moruzi”⁴⁶ etc). Altora li se pot atribui — prin coroborarea cu informațiile documentare — posibili proprietari în chiar epoca de care ne ocupăm: așa ar fi casa din mahalaua Prundului care aparținuse la sfîrșitul secolului al XVII-lea lui Cornea Brăiloiu, moștenită de urmașii săi⁴⁷, sau cea a lui Ianache Văcărescu vel agă din mahalaua Bisericii Dintr-o Zi⁴⁸. O problemă deschisă o constituie încă atribuirea locuinței imense ale cărei vestigii au fost scoase la lumină pe suprafața cuprinsă între actualele străzi Mihai Vodă, Splaiul Independenței și Ilfov. Descoperitorul lor, arheologul G. Cantacuzino, le datează la sfîrșitul secolului al XVII-lea, atribuindu-le aceluiași Ianache Văcărescu vel agă⁴⁹. Atribuirea se face pe baza coroborării cu legenda de pe planul din 1770, pe care, în acest loc, la litera I există o casă „Văcărescu”⁵⁰ și cu existența, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, a proprietăților (pentru care nu indică surse documentare) Mariei, fiica lui Barbu Văcărescu, și lui Enăchiță, poetul, fiul lui Ștefan, la rîndul său fiu al lui Ianache vel agă⁵¹. Dar Ianache vel agă cumpăra în 1696 întinse proprietăți în mahalaua Bisericii Dintr-o Zi, zonă în care se aflau și posesiuni mai vechi ale rudelor sale⁵² și în care sora sa vitregă, Doamna Maria, soția lui Brîncoveanu, ridica

³⁹ În foaia de zestre a Bălașei, fiica lui Constantin Brîncoveanu, dată ei în 1708 oct. 30 la căsătoria cu Manolache Lambrino, sînt menționate „casele din București ce am cumpărat de la feciorii Cernicai armașul, cu pîmnișă de piatră, cu locul, talere 1100” (I. și E. Virtosu, *Așezămintele brîncovenesti. 100 de ani de la întemeierea lor*, București, 1938, p. 9).

⁴⁰ În 1696 iun. 3, Iosif călugărul, fost popa Ivașco, vindea lui Constantin logofătul „casele mele de aici din București, din mahalaua noastră... cu pîmnișă din curte și cu jîcnișă” (*Potra II*, doc. 68, p. 112).

⁴¹ G. Cantacuzino, *Șantierul arheologic București. II. Str. Apolodor și împrejurimi*, în „Materiale și cercetări arheologice”, VII, p. 663—669.

⁴² Idem, *O mare locuință feudală descoperită prin săpături arheologice în București*, în *Cercetări arheologice în București*, II, 1965, p. 325—340.

⁴³ Observații personale făcute în toamna anului 1985, cînd s-au săpat fundațiile noilor blocuri.

⁴⁴ Profilul șanțului de fundare al blocului de pe colțul dintre Splaiul Unirii și Calea Rahovei, în zona de la nord-vest de biserică, indica o asemenea adosare de ziduri.

⁴⁵ I. Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în *Studii. Revistă de istorie*, 1959, nr. 5, p. 113—131, cu două planșe (planul general și un detaliu al zonei cuprinzînd în centru mănăstirea Colțea cu turnul său).

⁴⁶ G. D. Florescu, *op. cit.*, p. 123, nr. 21.

⁴⁷ În 1693 iul. 12, Constantin Brîncoveanu îi întărea lui Cornea Brăiloiu vel paharnic „niște locuri de case aici în orașul domniei mele în București în Prund priste Dimbovișă, alături cu apa Dimbovișii însă de la podul agăi Iane în sus” (*Potra II*, doc. 62, p. 104). În 1793 sept. 20, în aceleași locuri era menționată „poarta clucerului Constantin Brăiloiu” (*Ibidem*, doc. 371, p. 384).

⁴⁸ *Documente București*, doc. 20, p. 56—59 — hrisov dat în 1696 apr. 17 de Constantin Brîncoveanu lui Ianache Văcărescu vel agă, „ca să-i fie lui loc de casă aici în orașul domniei mele în București în mahalaua de la Biserica Dintr-o Zi...”.

⁴⁹ G. Cantacuzino, *O mare locuință feudală...*, p. 339—340.

⁵⁰ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 129 și legenda planșei: „I: Vachareschule”.

⁵¹ G. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 340, nota 1.

⁵² G. D. Florescu, *op. cit.*, p. 122—123, nota 589.

Fig. 6. Planul Purcel — Mahalalele Sf. Ioan cel Mare, Bălăceanu, Șerban Vodă, Arhimandritul, Antim, Goleșcu, Prund.

din zid un nou lăcaș pe locul celui de lemn⁵³. Pare astfel puțin probabil ca același personaj, „Ianache Văcărescul vel agă neavind loc ca să-și facă casă aici în București și pohtindu a cumpăra”⁵⁴ să se străduiască să achiziționeze mărunte proprietăți în partea de nord a orașului și tot el să-și fi construit o casă cu 30 de încăperi⁵⁵ într-o mahala excentrică, în apropiere de perifericele Gorgan și Mihai Vodă.

Planurile Purcel și Ernst⁵⁶, ridicate cu probabilitate în 1790—1791 (nu în 1789, după cum se crede uneori din graba citirii titlului primului dintre ele⁵⁷), indică un număr foarte mare de case boieresti, mult mai numeroase decât cele 28 de exemplare nominalizate în legendă⁵⁸, având o destul de mare diversitate planimetrică (fig. 5, 6). Semnificativă pentru aspectul care ne interesează este asemănarea planimetrică — (pe ridicarea rusească și pe cele două austriece, ultimele practic aproape identice între ele) — a uneia și aceleiași construcții, de pildă casele Ghica, Dudescu, cea a lui Manolache Brîncoveanu, de la poalele dealului Mitropoliei, moștenită de la străbunicul său voievodul Constantin⁵⁹, cea mărită de Manolache Lambrino, aflată în mahalaua Prundului și având ca nucleu fostele case ale lui Cernica Știrbei, cu pivniță

de piatră, primite ca zestre de Bălașa, fiica lui Brîncoveanu, la căsătoria ei cu Manolache în 1708⁶⁰. Toate aceste case au cel puțin un foișor cu scară de acces la catul de sus. Ele prezintă o serie de retrageri succesive ale volumelor lor, retrageri ce dau planurilor aspectul ciudat al unor piramide în trepte, culcate (casa Ghica, casa fostă a lui Ianache Văcărescu de lângă Biserica Dintr-o Zi, de pe planul Purcel).

Casele aveau îngrădituri din uluci strîns alăturate, ce purtau denumirea de „bolovani”. Termenul a dat naștere, exact din nerecurgerea directă la documente, care îl explică⁶¹, sau chiar la informația deja citată a lui Del Chiaro⁶², la ideea falsă că o casă „bolovănită” — de tipul celei devenite celebre (prin unicitate, se credea, în epocă) a lui Dan vîstier⁶³, — ar fi fost o locuință în întregime construită din bolovani de piatră⁶⁴.

Se poate reface, de asemenea, componența unui ansamblu boieresc, iar unele detalii din documente oferă sugestii privitoare la organizarea interiorului. Când Radu Văcărescu, fost mare vornic, și soția sa Venețiana vînd, pentru importanta sumă de 5000 de taleri, lui Mihai Bărbătescu, biv vel stolnic, și soției lui, Safta, în 1767 august 27, casele foste ale lui Ianache Văcărescu din mahalaua bisericii Ianii (trecute în timp din cea învecinată a Bisericii Dintr-o Zi), acestea erau date „... cu tot locul lor, cu grădina și cu toate nameștiile de pe împrejur, cu grajd, cu cuhnie, cu șopron, cu casa de jos, cu o casă mai mică, cu poartă bună, puțu în curte, cu curtea dăspre uluci, cu grădina asemenea, cu casile dă sus (apartamentul de locuit, T.S.) toate gătite cu pături,

⁵³ Inscriptiile medievale ale României. I. Oraș București, București, 1965, nr. 583, p. 482 — pisanie în Muzeul de Artă al R. S. România.

⁵⁴ Documente București, doc. 20, p. 56 (1696 apr. 17): „...și făcîndu-și boiarinul domnii mele Ianache Văcărescu mare agă case și grădini și curte și temee bune pe acest loc domnesc...”.

⁵⁵ G. Cantacuzino, op. cit., p. 340.

⁵⁶ Planul Ferdinand Ernst, ridicat în 1791 — publicat și comentat de G. D. Florescu, op. cit.: se păstrează în copie la Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului București. Planul baronului Franz Purcel este publicat în aceeași lucrare. ambele lucrări cartografice constituind punctul de pornire al cărții lui G. D. Florescu. Planul Purcel se păstrează în original, la același muzeu (inv. 127/57 — 11. 122).

⁵⁷ Titlul planșei „Plan von der Haupt und Residenz Stadt Bukarest in der Grossen Wallachey, welche den 9ten November 1789 von denene Keyserlichen Königlich Oesterreichischen Troupen unter Komando seiner Durchlaucht des Feldmarschals Prinzen von Saxon Coburg in Besitz genommen werden”.

⁵⁸ Casele din zid sînt colorate cu roz, iar cele 28 nominalizate sînt marcate cu cifre arabe negre, spre deosebire de biserici, marcate cu vișiniu și numerotate cu roșu.

⁵⁹ Este fostul palat în care fusese găzduit în 1702 lordul Paget și suita sa, descris de Edmund Chishull, op. cit., p. 196 și amintit și în „Jurnalul” lordului (în Călători străini, VIII, p. 220). Pe planul Purcel poartă nr. 3 și denumirea „Fürst Brenkovan aeltere” („Prințul Brîncoveanu cel Bătrîn”) cf. și G. D. Florescu, op. cit., p. 110.

⁶⁰ I. și E. Virtosu, op. cit., p. 3.

⁶¹ În 1720 ian. 30, Constantin, fiul lofogăturii Radu Greceanu, vindea vărului său Iorga căpitan „casele din București cu tot locul dinprejur cît au fost îngrădit cu bolovani” (Polra I, doc. 195, p. 287).

⁶² Vezi supra, nota 9.

⁶³ C. Ionescu-Gion, op. cit., p. 502 — leagă informația din Cronica lui Balthasar Walter despre Mihai Viteazul (Al. Papiu Ilarian, Tesauru de monumente istorice, II, București, 1862, p. 15), privitoare la asediarea caselor în care se afla emirul de către oastea lui Mihai, de informația consemnată de tradiție că acestea aparținuseră lui Dan Vistier, fiind total neclar de ce „Commodos in urbe domos” ocupate de turci au trebuit să devină „casele bolovănite”. La p. 672, încearcă o explicație a termenului: „poate că zidurile de împrejur ale caselor și chiar zidurile caselor erau făcute din cărămizi și bolovani”. Ideea trece la C. C. Giurescu (op. cit., p. 61): „... casele vîstierului Dan, case solide de piatră ...”.

⁶⁴ C. Ionescu-Gion, op. cit., p. 502 și 672; C. C. Giurescu, op. cit., loc. cit.

Fig. 7. Planul Purcel — Mahalalele mărginașe din zona de est a orașului.

19/7 cu lăviți/cu paticine/cu macaturi, cu uși la toate casile (camerele, T.S.) căptușite; cu ferestri de sticlă la toate casile, cu încuietori la toate ușile. Asemenea beciurile iarăși cu paturi, cu lăviți, cu uși (probabil, încăperile de la nivelul beciurilor și nu chiar acestea din urmă, T.S.); așijderea o căscioară ce este den dosul grădinii, cu locșoru ei și cu puțu în curte⁶⁵. Aceste case — înconjurată de largi grădini, pe care nici un vizitator nu uită să le amintească și pe care baronul Purcel le desenează (fig. 3) și le colorează cu plăcere — dominau cu silueta lor cu două nivele mediul înconjurător, format fie din mai mici case de cărămidă, fie din foarte numeroasele locuințe din lemn — nu neapărat sărace, de vreme ce actele de vânzare nu specifică nici măcar în cazul tuturor edificiilor boierești că ar fi fost „din piatră”⁶⁶ — De prezența lor sînt pline documentele care menționează frecvent „lemnele” casei⁶⁷, iar în zonele preponderent meșteșugărești și comerciale „lemnele” prăvăliilor, adesea numai ele proprietatea negustorului sau a meșteșugarului, alcătuind o bina care putea fi mutată, în cazul în care stăpînul respectivului loc (domnia, un boier, o mănăstire, un alt particular mai mărunț) nu mai voia să îl închirieze sau găsea un platnic mai bun⁶⁸.

Atît din lectura documentelor cit și din descifrarea planurilor se conturează o vastă rețea stradală, densă și întortocheată în unele zone, ca de pildă în partea de nord-est și de nord a Curții Domnești, în mahalaua comercială a Sfîntului Gheorghe Vechi, în jurul hanului Sf. Gheorghe Nou, în mahalalele Colțea și Scaune (fig. 5). Ea pare a fi fost mult mai clară în zonele mai puțin dens locuite și, evident, în zona marilor poduri — principalele artere de circulație ale orașului care separă între ele grupuri mari de mahalale, faimoasele străzi acoperite cu trunchiuri de copac, de unde și denumirea

de pod (cel al Mogoșoaiei, al Tirgului din Afară, al Vergului, al lui Șerban Vodă, al Calicilor). Alături de străzile podite, care sînt mult mai multe decît aceste mari artere de circulație, apar în documente și cele numite simplu „ulițe”, denumire mult mai veche⁶⁹, păstrată uneori prin tradiție și pentru unele suprafețe podite. În mahalaua prin excelență meșteșugărească și negustorească a Sfîntului Gheorghe Vechi, această denumire rămîne dominantă: ulița Abagiilor, ulița Mărgelarilor, Ulița Lăptăreselor⁷⁰, Ulița care duce la carele cu pește⁷¹, Ulița unde se frînge fierul⁷² etc.

Un fapt caracteristic pare existența unei ulițe principale în fiecare mahală. Ea nu poartă o denumire specială, dar din contextul documentelor rezultă că ea constituia o prezență topografică importantă, constituind uneori un punct de reper. Astfel, pentru mahalaua Bisericii Dintr-o Zi aceasta pare să fi fost „ulița ce merge la Sărindar”⁷³, pentru mahalaua Bălăceanu, „ulița de la domnița Văcărească”⁷⁴, în mahalaua Grecilor, cu legătură spre cea a Sf. Nicolae ot Șalari — „ulița ce duce la Hanul lui Șerban Vodă”⁷⁵, în mahalaua Trîmbițașilor — „podul de nuiele”⁷⁶.

Este momentul să ne oprim la un termen folosit deja de mai multe ori, dar al cărui sens exact — în contextul epocii — nu l-am explicat încă. Este vorba

⁶⁹ Într-un document din 1626 sept. 17 este amintit „... locul popei lui Matei den sus den Ulița cea Mare pre Ulița Turcilor...” (Potra I, doc. 4, p. 85).

⁷⁰ În 1713 martie 13, Albu Căldărarul și fratele său Vilcul vind lui Radu Dudescu vel paharnic „locul nostru de aicea den București, care iaste lingă casele dumnealui cele din tirg / deci nu cele din mahalaua Arhimandritului cum credea C. C. Giurescu, op. cit., p. 320, T. S., însă locul magazin și al pîmniții cu casele, largul locului din față... pînă în Bărbieri... însă lungul locului pînă din dosul caselor pînă ulicioara cea mică den Ulița Lăptăreselor...” (Potra I, doc. 168, p. 253). „Ulița Bărbierilor” — în numeroase documente v. Potra I, doc. 223, p. 315—316 / din 1626 nov. /; Potra II, doc. 108, p. 143 / din 1713 aug. 1 etc.).

⁷¹ Potra I, doc. 312, p. 302 / din 1713 iul. 1.

⁷² Ibidem, doc. 283, p. 374 / din 1745 mai 27.

⁷³ Ibidem, doc. 256, p. 351. / din 1736 dec. 3.

⁷⁴ I. C. Filitti, Biserica Sf. Dumitru din București, București, 1932, planșa.

⁷⁵ Potra I, doc. 180, p. 266 / din 1816 febr. 15: „...cum merge ulița de la Sfîntul Gheorghe spre Hanul lui Șerban Vodă...”

⁷⁶ Potra II, doc. 151, p. 185 / din 1747 iun. 14 — e menționat în mahalaua Sf. Ioan cel Mare; din coroborarea cu alte documente reiese că se afla în porțiunea din această mahală numită uneori „a Trîmbițașilor” (Potra II, doc. 181, p. 153 / din 1716 mai 23).

⁶⁵ Potra II, doc. 381, p. 471.

⁶⁶ În disputa dintre jupineasa Bălașa „a răposatului biv vel comis Constantin Băleanu” și biv vel vistierul Constantin Herescu, sînt menționate „casele de piatră” ale primei, primite de cel de-al doilea în schimbul „unor case proaste aici în București” și a 1200 taleri (Potra I, doc. 307, p. 402).

⁶⁷ În 1737 dec. 15, Despa, soția lui Iane Boldescu, vindea lui Ștefanache vel clucer za arie „trei prăvălii de lemn, pe locul nostru, în fața Scaunelor, în orașu București, în taleri 350” (Potra II, doc. 136, p. 169).

⁶⁸ Șteful vătaful za ceprăzari vinde, în 1754 nov. 20, lui Panait șalariul „...această prăvălie, însă lemnele, fiind pămîntul sfîntei bisericii Sfînti Nicolae. Chiria la sfînta biserică...” (Potra II, doc. 170, p. 205).

despre modern-pejorativul „mahala” — cuvânt de origine arabă, trecut în turcă și împămîntenit la noi în prima jumătate a secolului al XVII-lea⁷⁷, cînd nevoia desemnării unei situații devenite clară realitate urbană a impus adoptarea unei terminologii adecvate. În acest sens, grecescul „enoria”, folosit la noi cu totul sporadic și doar prețios⁷⁸, nu se impune, ci se adoptă și se generalizează la toate nivelurile — în accepțiunea originară de parohie, în cea mai modernă, de cartier — termenul de *mahala*: în cancelaria domnească și în cea metropolitană, în justiție, în actele patriarhale sau în cele private. Șt. Olteanu credea că prima sa mențiune cunoscută azi este într-un document, tradus din 1590 nov. 18, în care se vorbește despre „mahalaua popii Comino”⁷⁹, neidentificată. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, termenul apare în 1643 desemnînd tot o neidentificată „mahala a lui Rahni”⁸⁰, în 1633 dec. 31 — „mahalaoa popii Anghel, în sus de pazar”⁸¹, în 1639 oct. 22 — un jurămint luat „în biserica Sf. Dimitrie, din mahalaua popii Ivan Goicea”⁸². El devine tot mai frecvent în primele decenii de după jumătatea secolului, ca dovadă a existenței unei realități de necontestat: divizarea teritorială a unor zone exterioare Tîrgului din năuntru — spațiu avîndu-și nucleul în jurul Curții Domnești —, a zonei concentrate în jurul bisericii Sf. Gheorghe Vechi (a lui Mitrea Vornicul) și a porțiunii incipiente a podului Tîrgului din Afară (actuala Cale a Moșilor), ca și la limita de nord-est a așezării de atunci: mahalaua bisericii lui Colțea clucerul⁸³, cea a Scaunelor vechi de carne — aflată în vecinătatea mănăstirii Sf. Sava⁸⁴, cea a Săpunarilor⁸⁵. Un loc aparte pare să-l fi ocupat vechia mahala a Tăbăcarilor, aflată inițial lingă Dimbovița, vis-à-vis de mănăstirea Mihai Vodă⁸⁶, ai cărei locuitori, considerați indezirabili în această zonă devenită aristocratic-rezidențială de pe fostul mal stîng al riului, sînt mutați în altă parte, tot în apropierea apei, așa cum o cerea meșteșugul lor, în mahalaua denumită multă vreme Sirbi sau Sf. Nicolae din Sirbi⁸⁷.

Sfîrșitul secolului al XVII-lea aduce numele a noi mahalale, care, fapt semnificativ, nu mai poartă numele unor meșteșugari, ci pe cel propriu al unor preoți, fie ctitori de biserici, fie slujitori mai însemnați ai acestora: a popii lui Ivașco (ulterior Antim)⁸⁸, a popei Stoica Sterpul (ulterior Brezoianu)⁸⁹, a popei Hieria (ulterior

a Sibilelor)⁹⁰, a popii Manii — devenită a Bisericii Dintr-o Zi⁹¹, a popii Mantei — devenită Zlătari⁹². Este un reflex pe planul toponimicii locale a unor realități încă neanalizate în profunzime. Pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea — cînd „Catagrafia politii Bucureștilor”, alcătuită în 1798, din porunca lui Constantin Vodă Hangerli, înscrie în raza orașului un număr de 97 de mahalale —, predominante în denumirea lor sînt elemente legate de biserica ce constituie centrul acestora. Cînd biserica nu este desemnată prin hram, ea poartă numele ctitorului (laic sau cleric): a Doamnei, a lui Șerban Vodă, a Protopopului⁹³, a lui Antim mitropolitul, a lui Lucaci⁹⁴ etc. Mai rar este cazul provenienței de la numele unei familii boierești însemnate locuind în arealul înconjurător (a Goleșcului) sau cel transmis de tradiția coborînd într-un timp care — chiar dacă în realitate nu înseamnă mai mult decît cîteva decenii — devine, în mentalitatea populară, imemorial. Este cazul mahalalei Fintina Boului⁹⁵, cel al mahalalei Bisericii Dintr-o Zi, al mahalalei Oțetarilor⁹⁶ ori al Scorțarului⁹⁷.

Sistematizarea informațiilor extrase din documente conduce la o anume concluzie surprinzătoare. Cu valoare statistică în primul rînd, ea prezintă, totuși, implicații mult mai adînci decît cele transmise de valoarea cifrelor. Față de sfîrșitul secolului al XVII-lea cînd întîlnim numai 25 de mahalale, numărul lor ajunge în jur de 1755 la 56 (vezi anexele).

Urmărind în paralel plasarea în spațiu a monumentelor — existente sau doar consemnate în documente —, pe de o parte, iar, pe de alta, aspectul deja amintit al încercării de a reface imaginea urbană civilă a Bucureștilor, am încercat gruparea materialului documentar în funcție de aceste mahalale. Trebuie spus că nu s-a păstrat în picioare nici un han, nici o prăvălie, nici o casă din acea vreme, cu excepția celei zise „domnești”, inclusă, după 1804, în complexul Hanului lui Manuc, a cărei datare și atribuire este încă incomplet elucidată⁹⁸.

⁹⁰ În 1725 mai 4, apare ca martor la stabilirea unei proprietăți „papa Iordache ot mahalao popei Hierai” (Potra II, doc. 124, p. 159). În tot sec. XVIII apare cu acest nume, doar în „Catagrafia politii Bucureștilor”, din 1798, este menționată ca „mahalaua popa Hieria (Sibile)” (Fl. Georgescu, *Aspecte privind împărțirea administrativă și evoluția demografică din București anilor 1831—1848*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, III, 1965, p. 53, nota 1).

⁹¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 304: 1670 iun. 6 — „biserica popii Manii”; *Documente București*, doc. 20 p. 56/1696 apr. 17: „mahalaoa Bisericii Dintr-o Zi”.

⁹² 1677 febr. 15: „loc în Zlătari în mahalaoa popii Mantii” (Potra I, doc. 90, p. 111; „mahalaua Zlătarilor” — 1689 mart. 15 (Ibid., doc. 111, p. 137).

⁹³ Este mahalaua Oltenilor, menționată prima dată cu acest nume în 1696 febr. 8 (Potra II, doc. 67, p. 111), numită ulterior „a Protopopului” (*Documente București*, doc. 80, p. 132—133, doc. din 1781 oct. 4), după rangul unuia dintre ctitorii refacerii bisericii, în 1722 (Gion, *op. cit.*, p. 333).

⁹⁴ Potra I, doc. 151, p. 237/din 1706 mai 27 — „papa Gheorghe ot Lucaci”.

⁹⁵ Originea numelui nu este cunoscută. Apare prima dată menționată ca atare într-un act din 1728 febr. 1 (Potra I, doc. 228, p. 319). Despre situarea ei și istoricul lăcașului vezi, T. Sinigalia, *Mahalaua Fintina Boului*, lucrare pregătită pentru tipar.

⁹⁶ Numele apare prima dată într-un document din 1695 nov. 6 (Șt. Olteanu, *op. cit.*, loc. cit.). Discuția despre originea denumirii la Gion, *op. cit.*, p. 335, și Giurescu, *op. cit.*, p. 306, care nu au lămurit problema. Este mai puțin probabilă existența unei bresle a celor care fabricau oțetul, cum afirmă cei doi, cit mai curînd a unei denumiri provenind de la arborele cu acest nume.

⁹⁷ Este denumirea tirzie a mahalalei Șerban Vodă (C. D. Florescu, *op. cit.*, p. 113). Giurescu, *op. cit.*, p. 309, credea că numele trebuie să fi fi venit de la vreun țesător de scoarțe. În legătură cu această chestiune, neelucidată încă, merită a fi amintit faptul că încă pe la începutul anilor '50 ai secolului nostru, în zona dintre Piața Unirii și Podul Mihai Vodă se vindeau scoarțe (covoare țesute manual).

⁹⁸ Vezi relatarea lui Del Chiaro, *op. cit.*, p. 273 („Domnul Ștefan Cantacuzino a zidit, în cîteva luni, un palat mic dar frumos, cu 8 încăperi, luînd pentru această clădire un colț din grădina...”). Cercetările arheologice (P. I. Panait, *Hanul lui Manuc. Cercetări arheologice*, în „BMI”, 1972, nr. 2, p. 10) și cele de arhitectură (C. Joja, *Hanul Manuc. Cercetări de arhitectură*, în „BMI”, 1972, nr. 2, p. 16) sînt de acord în a plasa casa actuală spre mijlocul secolului al XVIII-lea, dar nu elucidează problema construcției lui Ștefan Cantacuzino: fie că aceasta se afla pe un alt loc, necercetat, fie că a fost refăcută, fără însă a se descoperi urmele refacerii.

⁷⁷ Vezi, infra notele 81 și 82.

⁷⁸ *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veac XVI/5* doc. 493, p. 476 — apar „orașenii din București din enoria popei Comino”.

⁷⁹ Vezi supra, nota nr. 78. Șt. Olteanu, *Meșteșugurile din București în secolele XVI—XVII*, în „Studii”, 1959, nr. 5, p. 106, nr. 2, nu citează termenul „enoria”, transcris după traducerea din manuscrisul slav păstrat (Cf. DIR, doc. cit., loc. cit.), ci îl folosește pe cel de „mahala”, curent în veacul al XVII-lea.

⁸⁰ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 307.

⁸¹ Arhivele Statului București, *Catalogul documentelor Țării Românești*, vol. IV, București, 1981, doc. 202, p. 105.

⁸² *Ibidem*, doc. 1566, p. 684.

⁸³ Amintită prima dată în documente la 1669 iun. 18 (I. Ionașcu, *Documente bucureștene privitoare la proprietățile mănăstirii Colțea*, București, 1941, doc. 10, p. 21), (în continuare, *Colțea*).

⁸⁴ *Ibidem*, doc. 6, p. 11—14 / din 1664 apr. 27: „...un loc de casă ce au fost și scaunele de carne în mahalaoa Stăi Savei”.

⁸⁵ Șt. Olteanu, *op. cit.*, loc. cit., doc. 1667 aug. 5.

⁸⁶ Menționată prima dată la 1652 nov. 5 (Potra I, doc. 28, p. 108).

⁸⁷ Potra II, doc. 67, p. 111: „...ulița care merge spre biserica tabaciilor”; ulița era în mahalaua Oltenilor — doc. din 1696 febr. 8.

⁸⁸ Cu primul nume amintită indirect în 1696 iun. 15 (Potra II, doc. 68 p. 111); de atunci pînă în 1745, nov. 12 (Potra I, doc. 286, p. 377—378), cînd este prima dată menționată „mahalaua lui Antim”, nu apare în acte decît denumirea „mahalaoa popei / lui / Ivașco”.

⁸⁹ Mahalaua popei Stoica / Sterpul / apare prima dată în acte în 1692 mart. 29 (Potra I, doc. 116, p. 201). Pentru numele de Brezoianu, Gion, *op. cit.*, p. 323 dă prima mențiune în 1741, iar C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 305, în 1757.

Faptul că încă spre sfârșitul secolului al XVII-lea, mahalaua se impune ca o entitate bine definită a realității urbane bucureștene poate fi clar urmărit din succesiunea și sistematizarea actelor scrise. Devin tot mai rare acum formulări de tipul „casele din București ale lui Paraschiva”, vândute pentru datorie în 1641⁹⁹ sau „casele noastre din București cu locul, cât am ținut noi” vândute în 1657¹⁰⁰ ori „am cumpărat două prăvălii în București de la jupineasa Condila... însă prăvălia care iaste lângă prăvăliile de la părinți alătura”¹⁰¹, sau chiar mai explicite pentru un contemporan, dar practic imposibil de localizat pentru noi, precum „ulița despre Gherghina județului”¹⁰².

Acum începe a se impune menționarea numelui mahalalei și, în interiorul ei, foarte frecvent, stabilirea vecinătăților, astfel încât cercetătorului îi este mult mai lesne să deducă amplasamentul unui edificiu, dar și componența socială a mahalalei. Deși nu avem nici o dovadă scrisă în acest sens, am putea presupune, ca o ipoteză de lucru, o anumită statuare a formularisticii actelor care urmau să primească girul oficialității, deci, probabil, și obligativitatea menționării, alături de numele vânzătorului și al cumpărătorului, a obiectului tranzacției și valorii ei, o cât mai precisă indicare a locului unde se afla aceasta și, conform uzanțelor — cu multiple implicații ale vremii — a martorilor aleși dintre rude, vecini sau oameni de încredere.

În momentul în care aria orașului se extinde foarte mult și când nu exista o administrație centrală a acestuia — însăși instituția seculară a județului și a pîrgarilor dispărea în ultimul deceniu al veacului al XVII-lea¹⁰³ — devine obligatorie o formă locală de organizare, în primul rînd datorată urmăririi obligațiilor fiscale, sarcină care, deși nu cădea în seama clerului, face din biserică unică instituție locală cu caracter oficial, nucleul unei aglomerări urbane, alcătuite din locuințe simple sau bogate, de case mărunte înconjurate de grădini și livezi, ori de prăvălii dublate de spații locuibile. Aceste aglomerări, inițial spontane — formate după afinități de negoț și meșteșug¹⁰⁴, de ocupații, de la militarul inferior¹⁰⁵ la semiorășanul ocupîndu-se și cu agricultura¹⁰⁶, ori de mare boier dornic să se stabilească în capitală, unde funcția începe să presupună și o locuință reprezentativă¹⁰⁷ — devin ulterior tot mai sistematice și, în virtutea dreptului de proprietate de străveche tradiție (al protimisiei¹⁰⁸) tot mai închise, în unele zone, adesea inaccesibile unui nou venit socotit indezirabil, fie

el român, grec, turc, armean sau evreu, mic boier, lefegiu, scutelnic, căpitan ori dascăl¹⁰⁹.

Urmărirea succesiunii documentelor și a implicitei treceri dintr-o mină în alta a foarte multor proprietăți (uneori, la intervale foarte scurte, chiar de o zi¹¹⁰) indică, pe de o parte, creșterea ariei orașului prin crearea de noi mahalale mărginașe¹¹¹, pe de alta, tot mai densa populare a spațiului interior și devizarea lui teritorială în zonele centrale, unde însă se constată și un fenomen invers: cel al contopirii unor proprietăți mărunte, ca o consecință a creării rapide de noi instituții, laice ori religioase, deci hanuri și mănăstiri, care dobîndesc o pondere economică și socială însemnată atît în viața locală a spațiului restrîns al mahalalei cît și în cea urbană, a orașului întreg. În vederea ridicării hanului, care îi va purta numele, — terminat probabil în 1687¹¹² — Șerban Cantacuzino Voievod a achiziționat numeroase mici proprietăți în mahalaua Grecilor¹¹³, în zona în care acesta se învecina cu cea a Sfîntului Nicolae ot Șalari. Acest nou obiectiv — primul de asemenea dimensiuni (ocupa aproape întreaga suprafață acoperită azi de clădirea Băncii Naționale) și model pentru marile hanuri domnești ulterioare (Sf. Gheorghe Nou, Constantin Vodă, Sf. Spiridon Vechi) modifică structura economică și socială a arealului, spre el convergînd și o serie de ulițe nenominalizate în documente decît prin referire la acesta: „Ulița despre Hanul lui Șerban Vodă”¹¹⁴, „Ulița de la Sf. Gheorghe spre Hanul lui Șerban Vodă”¹¹⁵ (probabil, actuala Blănari), „Podul spre Hanul lui Șerban Vodă”¹¹⁶ (din context, actuala str. Smîrdan). După cîteva decenii, tot în aria vechii mahalale a Grecilor, apare și mănăstirea cu han Stavropoleos, al cărei teritoriu s-a constituit în mod similar, înglobînd în parte și proprietăți din componența anterioară sau numai din stricta vecinătate a mahalalei Bălăceanului (printre ele, posesiuni ale boierilor Greceni¹¹⁷).

O situație semnificativă s-a putut observa în mahalaua apropiată, Sf. Ioan cel Mare (al cărei nucleu era mănăstirea cu același nume, ridicată de Andrei Vistier în 1579—1581, cu biserica reînnoită în 1703¹¹⁸, aflată pe locul C.E.C.-ului). Ca atare, ea exista în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea¹¹⁹. O diviziune a ei, care, contrar regulii de la care nici o altă mahală cunoscută nu făcea excepție — existența bisericii — se contura în zona sa de nord-vest, lângă vechiul curs al Dimboviței și purta numele de „mahalaua Trîmbițașilor”¹²⁰. Mahalaua Sf. Ioan, boierească prin excelență (aici avea spre mijlocul veacului al XVII-lea întinse proprietăți postelnicul Constantin Cantacuzino, care le dăduse fiilor

⁹⁹ Arhivele Statului București, *Catalogul documentelor...*, vol. V, București, 1985, doc. 288, p. 134.

¹⁰⁰ *Potra I*, doc. 36, p. 115 / din 1657 apr. 16.

¹⁰¹ *Ibidem*, doc. 41, p. 119 / din 1658 iun. 5.

¹⁰² *Potra II*, doc. 5, p. 56 / din 1654 iul. 5.

¹⁰³ Ultima mențiune documentară a județului și a celor 12 pîrgari, în 1691 sept. 30 (*Documente București*, doc. 16, p. 52).

¹⁰⁴ Marcate în zona tirgului de ulițe care poartă numele unor meșteșugari avînd aceeași specialitate: „în rîndul abagiilor” (*Potra I*, doc. 348, p. 440), „Ulița mare în mărgelari” (*ibidem*, doc. 163, p. 248), „ulița boiangiilor” (*ibidem*, doc. 302, p. 397—398), sau în mahalaua Scaunelor de carne (prima dată menționată ca atare în 1702 iul. 6 (*ibidem*, doc. 135, p. 224), deși există și scaune răzlețe, mai cu seamă în zona Curții Domnești, ca cel al lui Dumitru Rumeliot casap de la Poarta de Jos a Curții Domnești (1754 febr. 2, la *Potra I*, doc. 325, p. 420).

¹⁰⁵ În mahalaua Fintina Boului, de exemplu: Documentul din 1741 febr. 26 are ca martori pe „Eftimie stimeanul, Paraschiva biv ceaus, Costandin sin Leven stegarul” (*ibidem*, doc. 268, p. 362).

¹⁰⁶ I. Ionașcu, *Aspecte demografice și sociale din București la 1752*, în „Revista Arhivelor”, 1959, nr. 2, p. 127.

¹⁰⁷ Formulări foarte explicite în documentele emise de cancelaria domnească pentru marii boieri care voiau să se stabilească în București: Cornea Brăiloiu „neavînd loc de case aici în orașul domniei mele în București și vroind ca să-și facă temei de case precum au și alți boieri...” (*Potra II* doc. 62, p. 104—106) cumpără locuri în mahalaua Prundului, ori Ianache Văcărescu mare agă, care cumpără locuri, după cum am amintit, în mahalaua Bisericii Dintr-o Zi (*Documente București*, doc. 20, p. 56—59, unde întîlnim o formulare asemănătoare).

¹⁰⁸ *Potra II*, doc. 135, p. 168 / din 1735 ian. 14: casă vîndută pentru că „căsăndu-i-să dumnealui să o cumpere, fiind dumnealui și neamul despre preoteasa mîe” (deci, invocarea dreptului de rudenie).

¹⁰⁹ *Potra II*, doc. 167, 203 / din 1754 mai 15: *ibidem*, doc. 74, p. 117 / din 1697, iun. 5; *Documente București*, doc. 55, p. 98—99 / din 1754 iul. 11 (refuzarea unui „vecin rău și gilcevilor”).

¹¹⁰ *Potra I*, doc. 174, p. 260 / din 1714 apr. 19; *ibidem*, doc. 175, p. 260—261 / din 1714 apr. 25; *Potra II*, doc. 92, p. 131—132 / din 1708 apr. 14; *ibidem*, doc. 93, p. 132 / din 1708, apr. 16.

¹¹¹ Vezi lista celor 12 mahalale date în 1752 mănăstirii Pantelimon de ctitorul său Grigore Ghica Voievod (I. Ionașcu, *Aspecte demografice*, p. 124). Dintre acestea, numai Olteni și Lucaci sînt menționate în documente ca existînd la începutul secolului al XVIII-lea (vezi lista anexă). Toate celelalte fiind situate spre est și nord-est față de acestea, limita în 1752 fiind „drumul Sării prin gropile de unde iau pămînt pentru oale” (N. Iorga, în „Studii și documente” vol. V, p. 498), deci fie actuala șosea Mihai Bravu, fie o arteră situată mai spre interior, de pildă, str. Agricultori.

¹¹² În noiembrie 1687, Șerban Cantacuzino mai cumpăra locuri de prăvălii în zona învecinată (*Potra II*, doc. 44, p. 89).

¹¹³ *Potra I*, doc. 113, p. 198—200 / din 1690 martie 10: Șerban Cantacuzino luase 14 prăvălii de la mănăstirea Mihai Vodă, situate în mahalaua Grecilor, „cînd au făcut hanul”.

¹¹⁴ *Ibidem*, doc. 204, p. 294—295 / din 1722 febr. 23.

¹¹⁵ *Ibidem*, doc. 180, p. 268 / din 1716 febr. 15.

¹¹⁶ *Potra II*, doc. 129, p. 163 / din 1729 sept. 29; *ibidem*, doc. 194, p. 230 / din 1765 iun. 7.

¹¹⁷ *Potra I*, doc. 235, p. 323—324 / din 1729 nov. 18.

¹¹⁸ *Inscripții București*, nr. 453, p. 416—417 (în lapidariul Stavropoleos).

¹¹⁹ Prima mențiune documentară e însă din 1708 apr. 14 (*Potra II*, doc. 92, p. 131).

¹²⁰ *Ibidem*, doc. 118, p. 153 / din 1716 mai 23.

săi mai mari Drăghici și Șerban¹²¹), extinsă cam de la actualul magazin Victoria până la cotul adânc marcat la sud de vechea albă a Dîmboviței, care îngloba și mănăstirea Sf. Spiridon Vechi și o parte a Pieței Nașionilor Unite, de azi, cunoaște o succesivă diminuare. În 1686, mîndrul Șerban Voievod Cantacuzino, cu toate veleitățile sale, ridica, pe locul moștenit de la părinți, o biserică de lemn¹²², aflată în partea de sud-vest a mahalalei Sf. Ioan. Prestigiul miciei ctitorii — asupra căruia materialul precar nu pare a fi împietat — dar mai cu seamă amintirea voievodului ctitor, ai cărui descendenți colaterali măresc casele lui din apropiere, moștenite de la el¹²³, determină scindarea vechii mahalale în două, partea nouă purtînd numele de Șerban Vodă (ulterior, mahalaua Scorțarului¹²⁴).

Vorbind despre unele mahalale centrale, este cazul să amintim, cu începere din timpul domniei lui Brîncoveanu, caracterul lor preponderent boieresc. Întinsele proprietăți ale unor boieri precum Cornea Brăiloiu, Radu Golescu, deja amintitul Ianache Văcărescu, Vergu portarul și chiar Manolache Lambrino se constituie prin condensarea unor mici proprietăți contigue, cumpărate mai mult sau mai puțin forțat, de la foștii lor stăpîni: boiernași, căpitani, meșteșugari, dascăli¹²⁵. Acest caracter îl au mahalalele Prundul, Golescu, a popei lui Ivașco (Antim), Arhimandritul, cele din lungul Podului Mogoșoaiei, Șerban Vodă și Sf. Ioan — la sud, iar spre nord — Sărindar, în parte, cea a Bisericii Dintr-o Zi și ceva mai tîrziu Crețulescu. Rar se întîlnesc case mari boierești în mahalalele Colțea și Sf. Sava și aproape de loc în cele ocupate de meșteșugari și negustori (Sf. Gheorghe Vechi și Nou, Sf. Nicolae ot Șalari, Scaune).

Un alt mecanism de formare îl au mahalalele mîrginașe. După 1730, orașul crește mai cu seamă spre est și nord-est, documentele reflectînd o explozivă extindere a sa în aceste zone de cîmpie unde se stabilește o populație amestecată semiurbanizată la început, ca și numeroși soldați. Aici, locul fiind domnesc — și în principiu liber — fiecare se așază și construiește după puteri, unde vrea. La un moment dat, locuitorii spontanei aglomerări de case și grădini, deveniți destul de numeroși, își construiesc o biserică proprie. Aceasta e ridicată pe o porțiune din suprafața rămasă liberă, așa explicîndu-se faptul că lăcașul de cult ocupă rar aici locul central din mahala, el apărînd frecvent fie pe o latură a ei, fie într-un colț (pare să fi fost cazul mahalalelor Popa Nan, Delea Veche, Hagi). Cu timpul, acest „loc domnesc” este fructificat în folosul unor mănăstiri, care primesc dreptul să perceapă chirie de la locuitori. Două situații sînt semnificative în acest sens. În 1748, Constantin Mavrocordat închina ctitoriei sale de la Sf. Spiridon Vechi, deci implicit Patriarhiei de Antiohia, „toate mahalalele cîte sînt din Fîntîna Boului pînă în Podul Tîrgului din Afară”¹²⁶. Locuitorii, nemulțumiți, nu se revoltă, ci se răscumpără la un timp după această silnică supunere, după cum aflăm dintr-o anafora a marelui vornic din 1780¹²⁷.

Un fapt în parte similar, bazat pe acest precedent, este închinarea, în 1752, a 12 mahalale aflate în zona estică a orașului (fig. 7), de către Grigore II Ghica, ctitoriei sale de la Pantelimon¹²⁸. Acestea erau: Olteni, Lucaci, Ceauș Radu, Popa Drăgușin (neidentificată), a

Lipcanilor (nu Lipsanilor), Hagi, Delea Veche, Popa Soare, Popa Nan, Sf. Pantelimon, Sf. Ecaterina de Jos (identificabilă cu Mintuleasa). Dania cuprindea în plus și fosta vie domnească, aflată spre estul actualei Piețe a Unirii¹²⁹. Gestul ctitorului și solemnul act de închinare au fost precedate — pentru prima dată, după cîte cunoaștem — de un fel de recensămînt al populației de pe acest teritoriu, care, după aprecierile prof. I. Ionașcu, acoperea o suprafață de cca 400 ha, avînd 899 capi de familie — nominalizați ca atare în liste adiționale pentru fiecare mahala, avînd indicate alături și profesiunea respectivului și suma de plată către mănăstire¹³⁰. În toate aceste mahalale există biserici de lemn sau de zid, de mai vechi sau mai recentă dată față de anul întocmirii recensămîntului. Biserici de zid se aflau la Olteni, Lucaci, Mintuleasa, Ceauș David, Popa Soare. Un fapt semnificativ este înlocuirea — foarte rapidă — a lăcașurilor de lemn cu altele noi, de zid, în toate cazurile ctitorii colective ale mahalagiilor, databile fie chiar în deceniul închinării la Pantelimon, fie în următorii 20—30 de ani. Este aici un reflex al sporirii coeziunii interne dintre membrii unei mahalale, pentru care lăcașul de cult rămîne centrul oficial și spiritual — reprezentativ — al teritoriului pe care îl locuiesc și al comunității pe care o formează.

Legat de fenomenul înlocuirii lăcașurilor de lemn cu unele de zid, se impune o observație a cărei importanță nu cred că mai trebuie subliniată: În intervalul 1680—1760 se ridică în București 56 de biserici de zid, dintre care 20 sînt refaceri ale unora anterioare din lemn, majoritatea celor din urmă înălțate la rîndul lor în primele 3—4 decenii ale intervalului de care ne ocupăm. Tot sub raport statistic, din analiza categoriei sociale a ctitorilor, rezultă că 12 sînt biserici domnești, 20 — boierești, 11 — ctitorii ale unor preoți, 2 — mixte, înălțate de boieri și negustori, 1 — ridicată de preoți și negustori, 18 — de negustori și alți mahalagii, 2 — cu ctitori necunoscuți.

Dintre cele 94 de biserici înscrise pe lista din 1761 a lui Blasius Kleiner numai 29 nu sînt biserici de mahala¹³¹. Între acestea se numără Mitropolia și cîteva așezăminte monastice mai mari, o serie de biserici de lemn în jurul cărora nu se constituie încă o mahala distinctă, cele aflate în teritoriul din afara orașului propriu-zis (Foișor, Sf. Elefterie, Tei), ori cea a Săpunarilor — considerată în genere dispărută¹³², dar existînd totuși înglobată în teritoriul mahalalei Popei Herea (Sibile) și purtînd la începutul veacului al XIX-lea denumirea de Caimată¹³³ —; cea de lemn din mahalaua Fîntîna Boului, pe care ctitorul celei de zid, banul Mihai Cantacuzino, nu o dărimă în momentul terminării celei noi¹³⁴, Bărăția.

În final, se impune o întrebare. Dacă instituția cu rosturi teritorial-fiscale a mahalalei datează pînă spre mijlocul secolului trecut¹³⁵, care este momentul în care termenul ca atare capătă sensul depreciativ cu care îl învesteau deja contemporanii lui Nicolae Filimon și ai lui Ion Ghica?

Deși denumirea cu sensul normal de subîmpărțire teritorial-fiscală a orașului persistă practic și oficializat pînă la dispariția, tot oficială, a mahalalei ca atare, o nuanță discriminatorie, care va deveni preponderentă în vorbirea curentă, apare încă curînd după mijlocul secolului al XVIII-lea. Un act emis la 1 mai 1768 de către marii boieri încearcă să aducă lumină în litigiul dintre spătarul Dumitrache Ghica și biv vel banul Toma Crețulescu privitor la „o uliță ce se abate la vale din ulița cea mare a Podului Mogoșoaiei, drept împotriva caselor dumnealui spătarul Dumitrache Ghica, ce merge

¹²¹ Potra I, doc. 28, p. 108 / din 1652 nov. 5 și Potra II, doc. 8, p. 58 / din 1656 apr. 29 — cumpărături ale postelnicului Cantacuzino, pe care descendenții lui Drăghici le posedau încă un secol mai tîrziu (Potra I, doc. 270, 271, 272, p. 363—365 / din 1741 nov. 13, 1742 mart. 19 și nov. 7).

¹²² Inscripții București, nr. 1055, p. 418—419: „fiind dă Șerban Vodă dă lemn făcîndă” — text în pisană de piatră pusă la refacerea bisericii, în 1761, de către Pîrvu Cantacuzino; acum în Muzeul de Artă.

¹²³ Giurescu, op. cit., p. 305 (act din 1761 oct. 28).

¹²⁴ Vezi supra nota 97.

¹²⁵ Marele hrisov dat de Constantin Brîncoveanu lui Cornea Brăiloiu în 1693 iul. 12 (Potra II, doc. 62, p. 104—106) menționează ca vinzător pe: Costandin fiul lui Ioan căpitan ot Tîrgoviște, Ghinea căpitan, Istratie armaș, Ștefan căpitan za nemți, Coman dascăl, Radu abagiu, Naan pitar, Ioanăș bucătar, Banu cizmariul.

¹²⁶ Potra II, doc. 244, p. 298.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ N. Iorga, op. cit., loc. cit.; I. Ionașcu, op. cit., p. 117—145.

¹²⁹ I. Ionașcu, op. cit., p. 144: „casele ce sînt pe locul viei”.

¹³⁰ Ibidem, p. 136—143.

¹³¹ P. Simionescu, P. Cernovodeanu, op. cit., p. 62, nota 116.

¹³² Ibidem — „biserică Săpunari, de zid”.

¹³³ Fl. Georgescu, op. cit. p. 54.

¹³⁴ Vezi supra, nota 17.

¹³⁵ Fl. Georgescu, Marele plan al orașului București ridicat de matorul Borroczyn între 1844—1846, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, I, 1964, p. 59—61 — tabele sinoptice.

dă iese afară din țirg pe la Podul de Pământ, care uliță iaste trebuincioasă de obște... Dar în capul uliții aceștia iaste și obicinuită straje ce DESPARTE ȚIRGUL DE MAHALALE (subl. T.S.) și păzește de oameni răi, de foc și de alte întimplări și iaste uliță mare și trebuincioasă atit mahalagiilor cit și țăranilor ce vin cu cară, fiind prelungă de pot urca carăle mai cu lesnire...¹³⁶ Ulița cu pricina este actuala str. 13 Decembrie, în porțiunea din josul Căii Victoriei (V. Planul din 1770), iar relația Țirg—Mahala semnifică suficient de bine deosebirea dintre centru — Podul Mogoșoaiei cu casele lui boierești — și mai marginașele zone prin care trecea drumul „de cară”: mahalalele Brezoianu, Stejar, Fintina Boului. Litigiul pentru ulița pe care biv vel banul voia să o abată de la traseul existent, — „trebuincioasă de obște”, — în folosul său, ca și prejudiciile aduse spătarului de inovațiile gospodărești pe care banul le întreprinsese, în dauna spătarului, deranjat „tocmai împotriva caselor dumnealui... de furnu de simigerie... cu întimplări de foc și supărare de fum”¹³⁷, prilejuiește intervenția severă a domnului, Al. Scarlat Ghica, care, la 12 mai același an, stabilește pentru mahalale regulile după care să se construiască casele, brutăriile, băile, simigeriile, având în vedere buna conviețuire dintre vecini și apărarea proprietății particulare, evitarea pericolelor, cu „scoposul” de a opri „de tot această îndrăznire fără socoteală a acestora care au început să zidească zidiri nouă... care iaste afară din toată rânduiala pravilii... care trebuia să se păzească... Căci aceasta este de folos la cetății”¹³⁸.

¹³⁶ Potra I, doc. 384, p. 474—475 / din 1768 mai 1.

¹³⁷ Ibidem, p. 475.

¹³⁸ Ibidem, doc. 385 p. 475—479 / din 1768 mai 12.

ANEXA 1

CRONOLOGIA MAHALALELOR BUCUREȘTENE DE PÎNĂ LA 1700

- 1633 — Popa Anghel* (posibil Sf. Gheorghe Vechi?)
- 1639 — Popa Ivan Goicea (ulterior, Bălăceanu)
- 1643 — A lui Rahni(?)
- 1652 — A Tabacilor (mutată post 1666 în jurul bisericii Sf. Nicolae Sîrbi)
- 1664 — Sf. Gheorghe Vechi
- 1664 — Sf. Nicolae ot Șalari
- 1664 — Sf. Sava
- 1667 — Săpunari (nemenționată după sfîrșitul secolului al XVII-lea)
- 1669 — Colțea
- 1669 — Negustori
- 1670 — Greci (a Bisericii Grecilor)
- 1670 — Popa Manea (ulterior, a Bisericii Dintr-o Zi)
- 1675 — Sărindar
- 1677 — Popa Manta (ulterior, Zlătari)
- 1678 — Arhimandritul
- 1679 — Prund
- 1684 — Doamnei
- 1684 — Măcelari (Scaunele vechi de carne), mutată ulterior la Scaunele de carne și purtînd acest nume.
- 1687 — Bălăceanu (ulterior, numită și Sf. Dumitru sau a Bisericii de Jurămînt).

- 1689 — Zlătari (fostă Popa Manta)
- 1690 — Popa Ivașco II (ulterior, Pitar Moș)
- 1691 — Stejar
- 1692 — Popa Stoica / Sterpul (ulterior, Brezoianu)
- 1693 — Aga Niță
- 1695 — Oțetari (nemenționată după sfîrșitul secolului al XVII-lea, deși biserica exista)
- 1696 — A Bisericii Dintr-o Zi (fostă Popa Manea)
- 1696 — Broșteni
- 1696 — Popa (lui) Ivașco I (ulterior, Antim)
- 1696 — Olteni

* Anul primei mențiuni documentare cunoscute

ANEXA 2

CRONOLOGIA MAHALALELOR BUCUREȘTENE MENȚIONATE ÎNTRE 1700 ȘI 1760

- 1702 — Scaune (Scaunele de carne)*
- 1708 — A Popei Gheorghe (ulterior, Lucaci)
- 1708 — Sf. Ilie (ulterior, Gorgan)
- 1708 — Sf. Ioan cel Mare
- început sec. XVIII — Ceauș David (ulterior, Icoanei)
- 1711 — Popa Hiere / Fierea (ulterior, Sibilele)
- 1713 — Sf. Gheorghe Nou
- 1714 — Sf. Ecaterina
- 1716 — A Trîmbișilor
- 1718 — Popa Rusu
- 1718 — A Popescului
- 1722 — Crețulescu
- 1724 — Vergu
- 1728 — Fintina Boului
- 1731 — Popa Petre
- 1732 — Silvestru
- 1739 — Popa Dîrvaș
- 1741 — Goleșcu
- 1741 — Biserica Albă (ulterior, Postăvari)
- 1742 — Răzvan
- 1745 — Antim (fostă a Popei / lui / Ivașco I)
- 1745 — Biserica Ianii
- 1749 — Sf. Ion Nou
- 1750 — A Popei Isac (ulterior, Udrican)
- 1751 — Șerban Vodă (ulterior, a Scorțarului)
- 1751 — Brezoianu (fostă a Popei Stoica / Sterpul)
- 1752 — Ceauș Radu
- 1752 — Delea Vechi
- 1752 — Hagi
- 1752 — Lipcani (ulterior, Sf. Ștefan)
- 1752 — Olari
- 1752 — Popa Drăgușin
- 1752 — Popa Nan
- 1752 — Popa Soare
- 1752 — Sf. Ecaterina de Jos (ulterior, Mîntuleasa?)
- 1752 — Sf. Pantelimon
- 1755 — Sîrbi
- 1755 — Slobozia
- 1757 — Vlădica
- 1768 — Popa Cosma (exista anterior)

* Anul primei mențiuni documentare cunoscute

Notă: Cu excepțiile menționate în Anexa 1, toate mahalalele care apar în documente pînă la 1700 continuă să existe în tot cursul secolului al XVIII-lea.

SUMMARY

During the 1680—1750 period, Bucharest registered an important demographic and town-planning development.

Based on the comparative analysis of the information supplied by some descriptions of epoch, by almost 1000 written documents as well as by two of the oldest plans of the town (the 1770 one, preserved in Moscow and published by I. Ionașcu and the two from 1790—1791 one, drawn up by baron F. Purcel, the second by F. Ernst, and consulted in the original at the Art and History Museum of Bucharest) the present study tries to give a picture as veridical as possible of the town and of its monuments, stress being laid on the civilian buildings.

Since the first half of the XVII-th century, the documents have recorded in Bucharest a form of administrative division — „mahala=quarter—

having the parish church as a central point, like in all Europe. Until 1700, 25 quarters were mentioned, their number increasing up to 63 before 1760 (and registering a spectacular growing after the 1730—1740 decade).

The study of the documents makes it possible not only to establish the name of the quarters, their topographic location and their approximate territorial delimitation, but even their social structure and the presence of more important owners that conferred a certain preponderant character to the quarter (artisan's, boyar's, half-agrarian).

The study of the plans which include numerous details allowing to follow the urban structure, the street texture and even to learn the representative buildings (boyar's houses, churches) offers precious additional information.